

УПОТРЕБА НА ПРЕСЕМАНТИЗИРАНОТО ОБРЪЩЕНИЕ В НЯКОИ ЧЕШКИ И БЪЛГАРСКИ ПРОИЗВЕДЕНИЯ

Ирена Манкова

Софийски университет „Св. Климент Охридски“

Статията разглежда употребата на пресемантизираното обръщение в два чешки романа, преведени на български език, и две български произведения, преведени на чешки език. Разгледана е честотата на употребата на тези форми и е сравнена с преводните им еквиваленти. Обръща се внимание на класификацията на тези думи като част на речта и различните подходи в анализа на обръщенията.

Ключови думи: пресемантизирани; обръщения; български; чешки; класификация

This article explores the use of presemanticised addresses in two Czech novels translated into Bulgarian and two Bulgarian texts translated into Czech. The frequency of use of these forms is studied and compared with the translated equivalents. We also pay attention to the classification of these words into part of speech classes and to various methods for analysing these types of addressing.

Keywords: presemanticised; addressing; Bulgarian; Czech; classification.

В българската лингвистика съществуват редица спорни въпроси, отнасящи се до характера и класификацията на звателните форми (ЗФ) в съвременния български книжовен език. Проблематиката, свързана с тях, е актуална и на нея са посветени редица разработки. Въпреки това някои основни въпроси, отнасящи се до ЗФ, остават все още недостатъчно добре изяснени особено когато става въпрос за съпоставката между чешкия и българския език, като крайната цел на тази съпоставка е коректният превод.

Ще направим опит да съпоставим функцията и употребата на пресемантизираните обръщения в четири произведения в оригинал и в превод: „Приключенията на добрия войник Швейк през Световната война“ на Ярослав Хашек и превода на романа от Светомир Иванчев, „Комендантът“ на Владимир Мацура и превода от Маргарита Серафимова, „Мисия Лондон“ на Алек Попов и превода на Давид Бернщайн и повестта „Балада за Георг Хених“¹ на Виктор Пасков и превода на Владимир Кршиш. Тези произведения бяха избрани, тъй като във всяко от тях се

¹ Поради интересното социолингвистично явление текстът бе избран за ексерпция.

имитира устна реч. Използван е българо-чешкият и чешко-български паралелен корпус InterCorp към Чешкия национален корпус.

С термина **пресемантизирани обръщения** означаваме случаите, при които ЗФ се употребяват, без да имат функцията да привлекат вниманието на събеседник, а вместо това са използвани като възклицания. В чешката лингвистична традиция те обикновено са наричани „десемантизирани“ или „близки до медуметията“ (Карлик, Некула, Русинова 1995: 235), но тук ги разглеждаме не като лишени от семантика, а по-скоро като изпълнени с ново съдържание.

Не можем да не споменем и друг вид класификация на тези случаи: като част на речта те са медуметия (изразяващи удивление/печал, учудване/скръб – според различните автори). Според други автори обаче частта на речта има различни от тези функционалности, където „медуметното“ им значение е само едно от значенията им, но не тяхното основно значение, като Р. Ницолова ги изключва от състава на медуметията (Ницолова 2008: 483). В дисертационния си труд „Медуметията в системата на българския и чешкия език“ (2016) Катерина Томова им отделя специално място, въпреки че тези медуметия не са основният обект на изследването ѝ. Въпреки че са неделима част от медуметната система на двата езика (чешки и български), не можем да отречем факта, че формално са запазили характеристиките, присъщи на обръщенията (вокаивни окончания).

Показателно е, че от избраните четири романа броят на подобни възклицания в ЗФ е значително по-малък в сравнение с останалите ексцерпирани звателни форми. И в четирите романа се срещат предимно обръщения от типа *боже, боже господи, господи, божичко, Исусе Христе* (общо едва 51 примера от повече от 600 ексцерпирани). Оказионализъм е обръщението *Svatý Václave* в „Комендантът“. Медуметия, изразяващи страх, предизвикващи съчувствие или както Френстед (2005: 161) ги нарича – йерархизиращи, могат да бъдат не само обръщения към по-високопоставено лице, но и пресемантизирани вокативи от типа *Pane Bože, Otče nebeský* където не можем да говорим за пряко обръщение към събеседник, нито за обръщение към Бог. Използвайки същата логика, можем да направим аналог и с възклицанието „*майко мила*“ и го съпоставим с инверсията „*мила майко*“. Като носителите на езика разпознават първото като възклицание (медуметие), а второто като типично обръщение към майката. За съжаление въпросът не е достатъчно добре проучен и можем да говорим само за познание и интуиция към езика.

Подобни йерархизиращи, но пресемантизирани обръщения се срещат изключително често в романа на Хашек. Вокативи като *milostpane, Jemnostpane, vašnosti, důstojný otče, svatý otče, hraběcí milosti* (Лондон) не изпълняват ролята на обръщение към висшестоящ. Използването на йерархизиращи изрази във функцията на пресемантизирани вокативи поражда комичния ефект в романите.

При сравнението на българските с чешките източници в нашия материал става ясно, че в българските такива не се употребяват имена на светци като израз на емоция. Единствените примери за пресемантизирани вокативи, които успяхме да открием в българските оригинали, са от типа *боже господи, господи, божичко, отче* (общо 11 примера). Възклицания като *Исусе Христе, Дева Марийо, Пресвета богородице* не се употребяват в тези произведения.

Прави впечатление също, че въпреки формалната близост на двата езика, що се отнася до възклицанията стари вокативни обръщения², преводът им е проблем за преводачите. Българското *господи* твърде често се превежда като *bože, Pane bože* или *ach*, въпреки наличието на чешки еквивалент *hospodine* (Лондон). По-експресивният израз *боже господи* пък е преведен като *probůh* или *bože můj*, като тези изрази запазват семантичната натовареност на израза от оригиналния български текст.

По същия начин обаче в превода на Св. Иванчев на „Приключенията на добрия войник Швейк през Световната война“ чешкото *můj bože* създава същия преводачески проблем и се среща като *господи боже мой!, боже мой, о боже*. Обичайното чешко възклицание *Kriste Ježíši* се превежда двойко с *Боже господи, Исусе Христе*.

Възклицанията, които не са толкова често употребявани в изходния език, се превеждат буквално, като по този начин придобиват качеството на оказионализми и в преводния език. В този смисъл *svatý otče* е преведено като *свети отче, otče nebeský* като *небесни отче, svatý bože, svatý, silný* като *свети боже, свети кренки, bože dobrý – добри боже, dobrotivý Hospodine – милостиви боже*, като във всеки един от случаите е предадена и емоционалната натовареност на израза от оригиналния език.

За нас обаче по-голям интерес представляват съществуването на тези форми и разликите в употребата им. В превода на Св. Иванчев *Rodičko boží* е преведено с разширение като *Дева Марийо, пресвета Богородице* като по този начин се увеличава

² Основната функция на вокатива е да изразява обръщение, но това не означава, че обръщение се изразява само чрез вокатив, тъй като в чешкия и в българския забелязваме тенденция към замяна на вокатива с номинатив (изрази като: *Здравей, Виктор; Как сте, Михаела; Dobrý den, pane Novák; Ahoj, Alica*), а тези изрази наричаме номинативни обръщения, или обръщения в номинатив. От друга страна, обръщения като: *мамо, господине, Honzo, Vlasto* наричаме вокативни.

експресивността на изказа. Интересен е и преводът на *божичко!!!* и *О, божичко* (Лондон), като Д. Бернщайн е избрал *panenko skákavá* и в двата случая. Славянското ни езиково чувство препоръчва да превеждаме възклицанията с други възклицания, като, както се вижда от примерите и от големия брой разминавания в тях, началното значение на ЗФ е отдавна забравено и това дава възможност на преводача да го замени с друга пресемантизирана ЗФ, която самият той намира за по-подходяща в дискурсите условия, характеризиращи оригинала.

Една доста специфична употреба на изрази, изразявали учтивост през Възраждането, разглежда Марина Джонова. Това са рядко употребявани в съвременния български език адресативи като: *твоя милост, ваша милост, ваше любородие* (към лица с патриотични прояви), *ваша честност* (към уважавано почтено лице), *ваше словесие* (към учител). Съществувала е и форма за изразяване на учтивост към трето лице: *негова/нейна милост*. Тя посочва, че днес подобни обръщения се използват в дипломатическите отношения: *ваше превъзходителство*, а за 3 л. ед. ч. – *негово превъзходителство*. В църковната йерархия също съществуват определени обръщения в зависимост от сана на свещеника: *ваше преподобие, ваше преосвещенство* (Андрейчин 1967, цит. по Джонова 2014: 124).

В разговорната реч някои от посочените обръщения, особено тези, които вече не се употребяват, се използват за изразяване на иронично отношение към слушателя, като често се използва и транспонираната форма за означаване на адресата в 3 л. ед. ч. *О, негова милост благоволи да се събуди!* (Джонова 2014: 125). От нашите примери подобна употреба открихме единствено в романа на Хашек, където има изрази като *milostpane, vašnosti, milostpaní, jemnostpane* и всички тези ЗФ са преведени на български език с *ваша милост*.

Можем да направим **извода**, че специфична и за двата езика е именно употребата на пресемантизираните обръщения, получили новите си значения. Направи впечатление по-честата им употреба с по-голямо разнообразие на изразите в чешкия (40:11) в полза на чешкия. Този резултат може да е в следствие на социокултурния контекст в Чехия, където според последните изследвания на Евробарометъра от 2011 г. едва 20,6% от чехите твърдят, че изповядват някаква религия, докато при преброяване на населението в България през 2011 г. 68,5% от населението на страната декларира някаква религиозна принадлежност, като това в процентно отношение е повече от 3 пъти по-висока религиозност в България спрямо Чехия.

От ексцерпирания материал се става ясно, че основно пресемантизирани са именно обръщенията към Бог или светци. Подобна употреба в България не се приема от голяма религиозна част на населението (културно различие), според която употреба на изрази като: *о, Боже!*, *пресвета Богородице!* *Исусе Христе!* и т.н. са смятани за богохулство, докато за Чехия тези примери са приемани за възклицание без друга натовареност.

Библиография

- Джонова 2014*: Джонова, М. *Граматика на учтивостта*. София, Парадигма, 2014.
- Карлик, Некула, Русинова, 1995*: Karlík, P., Nekula, M., Rusinová, Z. *Příruční mluvnice češtiny*. Nakladatelství Lidové noviny, Praha, 1995.
- Ницолова 2008*: Ницолова, Р. *Българска граматика. Морфология*. София: УИ „Св. К. Охридски“, 2008.
- Томова 2016*: Томова, К. *Междуметията в системата на българския и чешкия език*. Пловдив: ПУ, дисертация – ръкопис.
- Френстед 2005*: Frensted, F. Politeness in Denmark: Getting to the Point. – In: Hickey, I, Stewart, Politeness in Europe, Clevedon, Multilingual Matters, 2005, 159–173